

‘Een geheel nieuw tijdvak van ons bestaan’

De herinnering aan de Nederlandse Opstand en de temporaliteit van ‘1813’

MATTHIJS LOK

‘A new era in our existence’. The memory of the Dutch Revolt and the temporal dimension of ‘1813’

The extent to which the memory of the sixteenth century Dutch revolt against Spain formed a framework for contemporaries of ‘1813’ to understand their own ‘revolution’ against Napoleon is the subject of this article. The author concludes that, on one hand, the memory of the revolt shaped contemporary interpretations of ‘1813’ in several ways. For instance, the nineteenth century narrative of the ‘national struggle for freedom against the foreign tyrant’ was framed on the memory of the earlier revolt. Also sixteenth century songs and texts were re-edited and adapted to fit the early nineteenth century context. On the other hand, authors of pamphlets and early histories of the events of 1813 pointed out the differences between ‘1572’ and ‘1813’ and emphasized the superiority of the more recent events over those of the sixteenth century. Paradoxically, by looking backward to the sixteenth century, contemporaries were able to conceive of ‘1813’ as a new beginning in national time.

‘Droom, of waak ik?’

Droom, of waak ik? Door welk een onbekend vermogen vinde ik mij twee eeuwen vroeger op het tooneel der geschiedenis verplaatst? In het midden van een eendragtig, gelukkig volk, ’t welk eens klaps juk en boeijen van hals en handen zijn afgevallen.’

Deze woorden schreef de Leidse hoogleraar en publicist Johannes Hendricus van der Palm (1763-1840) in zijn pamflet *Vaderlandsche uitboezeming* (1813). De omwenteling van november en december 1813 was voor deze ervaren redenaar en voormalige Bataafse politicus een tijd van temporele verwarring: hij voelde zich naar eigen zeggen twee eeuwen terug in de tijd geplaatst. Het leek alsof de gebeurtenissen van de Opstand van de zestiende eeuw, de afschudding van het ‘vreemde juk’, zich tweehonderd jaar later herhaalden.

* Ik dank Lotte Jensen en Yolanda Rodríguez Pérez voor hun commentaar op dit artikel.
1 J.H. van der Palm, *Vaderlandsche Uitboezeming* (Leiden 1813) 3.

Uit deze publicatie en vele andere pamfletten die in november en december 1813 werden gepubliceerd, blijkt dat veel tijdgenoten teruggrepen op de herinnering aan de Nederlandse Opstand als een referentiekader om de verwarrende gebeurtenissen in de eigen tijd te duiden. Dit gegeven zien we bijvoorbeeld ook in de beroemde proclamatie van 21 november 1813, waarin Gijsbert Karel van Hogendorp en Adam François van der Duyn van Maasdam zichzelf tot Voorlopig Bewind uitriepen:

[...] Wij voldeden aan den wensch van alle onze Landgenooten, wanneer wij in afwachting van zijne hoogheid, den heere Prince van Oranje en in zijnen naam, dezen dag ons stelden aan het hoofd der Regeering: wij namen dien taak op ons met vertrouwen op de hulp der Goddelijke Voorzienigheid wiens hand de aanstaande verlossing van ons verguisde vaderland, zoo zichtbaar bestierd.

Maar wij deden het ook met vertrouwen op den bijstand, op de hulp van elk Nederlander, die zonder herinnering aan al het voorleedene, zonder onderscheid van rang of staat van Godsdienstige gezindheid, met ons de behoefte gevoeld van nog eenmaal te herwinnen dat Vaderland, dat op de Elementen, Philips en Alva veroverd, van de moed onzer Voorvaderen zoo heerlijk getuigde, doch met smaad en schande te lange bezoedeld werd.²

Dit teruggrijpen op de Opstand is minder voor de hand liggend dan het misschien lijkt. In de politieke cultuur van de Bataafse republiek (1795-1801) speelde de Opstandsherinnering niet een vooraanstaande rol. De herinnering aan de zestiende-eeuwse omwenteling kon na 1795 moeilijk losgekoppeld worden van de Oranjes die in het revolutionaire klimaat in ongenade waren gevallen. Ook was de Opstand het stichtingsmoment geweest van de oude Republiek, het Nederlandse Ancien Régime waaraan men na 1795 juist een einde had willen maken. Het republikeinse bestel stond voor Bataafse revolutionairen als Bernardus Bosch (1746-1803) juist voor gebrek aan eenheid en politieke onderdrukking. In de Bataafse tijd werd vooral in algemene termen gesproken over de Opstand als vrijheidsstrijd kenmerkend voor de vrijheidslevende Nederlandse natie. De periode van de Bataafse republiek laat zien dat de geschiedenis van de herinnering aan de Opstand in de Nederlandse herinneringscultuur niet alleen continuïteit maar ook breukmomenten kende.³

De neerlandica Lotte Jensen heeft beschreven hoe in de ‘verzetsliteratuur’ van de Napoleontische tijd (1806-1813) de herinnering aan de Opstand in nieuwe vorm weer geactiveerd werd uit protest tegen het repressievere karakter van het Napoleontische bestuur. In treurspelen en heldendichten van bijvoorbeeld Adriaan Loosjes (1761-1817) en de vaderlands-historische romances

² Proclamatie 21 november 1813 (Knuttel 23521).

³ Deze observaties zijn mede gebaseerd op mondelinge informatie van dr. Mart Rutjes (Universiteit van Amsterdam). Zie ook: M. Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen. Democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801* (Amsterdam 2012) 29-68. Voor het gebruik van historische voorbeelden in de Bataafse revolutie, zie: M. Rutjes, ‘Niet geheel applicabel op deze tijd’. De klassieke Oudheid in het politieke discours van de Bataafse republiek, 1795-1801’, in: A.J.P. Raat, W.R.E. Velema, C. Baar-de Weerd (red.), *De Oudheid in de Achttiende eeuw* (Utrecht 2012) 75-86.

van Hendrik Tollens (1780-1856) kozen de auteurs thema's uit de tijd van de Tachtigjarige Oorlog. Ook Jan Fredrik Helmers (1767-1813) bezong in zijn *De Hollandsche Natie* van 1812 de lange strijd tegen de Spanjaarden. Bij het uiteenvallen van het Empire bestond er dan ook een gerevitaliseerde nationale herinnering die als interpretatiekader kon dienen voor de onvoorspelbare en verwarrende gebeurtenissen van november en december 1813.⁴

Recent onderzoek in de herinneringsstudies heeft duidelijk gemaakt hoezeer bij de vorming van nieuwe politieke en sociale herinneringen voortgebouwd wordt op oudere, reeds bestaande herinneringen.⁵ De Britse historicus en herinneringswetenschapper Geoffrey Cubitt stelt in dit verband in zijn boek *History and Memory*:

Events may also take on significance from patterns of expectation that are rooted in the memory of earlier episodes [...]. In a more general sense, indeed, most events derive at least part of the meaning that is attributed to them, from pre-existing understandings of what is going on, to which the memory of earlier events must make a contribution.⁶

Zoals de herinnering aan de Engelse Restauratie van 1660 en het zestiende-eeuwse Franse koningschap van Hendrik IV (1553-1610) van invloed waren op de vorming van de Franse Restauratiemonarchie, zo bepaalde de herinnering aan de Nederlandse Opstand mede de betekenis die tijdgenoten aan de omwenteling van 1813 gaven.⁷ Andersom vervormde de omwenteling van 1813 op haar beurt natuurlijk ook weer de herinnering aan de zestiende-eeuwse Opstand.⁸

In dit artikel wil ik ingaan op de vraag welke betekenis de herinnering aan de Opstand had voor het duiden van de omwenteling van 1813 door tijdgenoten. Meer in brede zin wil ik de temporele dimensie van de politieke omwenteling en het karakter van de vroegnegentiende-eeuwse herinneringscultuur onderzoeken.⁹ Wat voor opvattingen van tijd zien we terug in 1813-1815 en hoe plaatsten

4 L. Jensen, *Verzet tegen Napoleon* (Nijmegen 2013). Zie voor de (politieke) herinnering aan de Opstand in de Nederlandse letterkunde van de achttiende eeuw: L. Jensen en L. van Deinsen, 'Het theater van de herinnering. Vaderlands-historisch toneel in de achttiende eeuw', *Spiegel der letteren* 2 (2012) 193-225.

5 Zie voor de 'remediatie' van oude herinneringen in nieuwe herinneringscontexten: Astrid Erll, *Memory in culture* (Basingstoke 2011) 139-143; Astrid Erll en Ann Rigney (red.), *Mediation, remediation and the dynamics of cultural memory* (Berlin/New York 2009); Michael Rothberg, *Multidirectional memory. Remembering the holocaust in the age of decolonization* (Stanford 2009); E. Kuijpers en J. Pollmann, 'Introduction. On the Early Modernity of Modern Memory', in: Erika Kuijpers, Judith Pollmann, Johannes Muller en Jasper van der Steen (red.), *Memory before modernity. Practices of memory in early modern Europe* (Leiden/Boston 2013) 12-14.

6 G. Cubitt, *History and memory* (Manchester 2007) 208.

7 G. Cubitt, 'Making historical connections: the political uses of seventeenth century English history in Bourbon Restoration France', *Historical Journal* 1 (2007) 73-95.

8 Cubitt, *History and memory*, 208.

9 De nadruk op de temporele dimensie sluit aan bij ander internationaal onderzoek naar de transitie van Napoleontisch keizerrijk naar Restauratiemonarchie elders in Europa. Zo staat de invalshoek van de ervaring van tijd centraal in het themanummer van de *Revue d'histoire du XIXe siècle* over de tran-

de tijdgenoten van '1813' zichzelf in de historische tijd? Mijn stelling is dat de omwenteling van 1813 niet alleen een politieke transitie was, maar ook, om met de Franse historicus François Hartog te spreken, een wisseling van 'historische regime'.¹⁰ Naar mijn mening hebben juist de temporele aspecten van de verlossing van '1813' nog onvoldoende aandacht gekregen in de vele in 2013 verschenen publicaties over het begin van het koninkrijk.¹¹ In dit artikel wordt betoogd dat de herinnering aan de Opstand tot op zekere hoogte bepalend was voor de vorm en inhoud van de herinnering aan 1813 die in 1813-1815 zelf geschapen werd. Aan de andere kant valt ook juist de historische afstand op die door de tijdgenoten van '1813' bewust werd gecreëerd tussen hun eigen tijd en de zestiende eeuw.¹²

'De afschudding van het ijzeren juk': de Nederlandse Opstand als interpretatiekader

De omwenteling van november en december 1813 was voor tijdgenoten een onzekere periode waarvan de uitkomst allerminst vast lag.¹³ De herinnering aan de Opstand bood voor tijdgenoten een interpretatiekader om de chaotische situatie in de eigen tijd te begrijpen en een duiding te geven. De herinnering aan de Nederlandse Opstand vormde in drie opzichten een raamwerk voor de vorming van een Nederlandse sociale en politieke herinnering aan de omwenteling zoals die in jaren na 1813 tot stand kwam: achtereenvolgens wordt hier in het kort ingegaan op (1) het algemene narratief van de 'vrijheidsstrijd tegen het vreemde juk'; (2) enkele specifieke herinneringen uit de Opstand, zoals het gelijkstellen van 'Naarden' met 'Woerden' en het identificeren van 'helden' uit de Opstand met contemporaine personen; (3) het hergebruik van literaire teksten uit de Opstand als het Wilhelmus.

In de eerste plaats waren de algemene bewoordingen waarin in talloze pamfletten gesproken werd over de omwenteling van 1813 geënt op die van de Opstand: een bloedige worsteling met een buitenlandse onderdrukker die eindigt

sitie van 1814-1815 in Frankrijk (onder redactie van E. Fureix en J. Lyon-Caen, publicatie in 2014). De klassieke studie naar temporaliteit is natuurlijk van de Duitse historicus R. Koselleck, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Frankfurt am Main 1979).

10 F. Hartog, *Régimes de historicité. Présentisme et expériences du temps* (Parijs 2003 en 2012).

11 De temporele dimensie van de omwenteling van '1813' komt wel kort aan de orde in het artikel van Henk te Velde in de officiële herdenkingsbundel naar aanleiding van tweehonderdjaar koninkrijk der Nederlanden: H. te Velde, 'De herdenkingen en de betekenis van 1813', in: I. de Haan, P. den Hoed en H. te Velde, *Een nieuwe staat. Het begin van het koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 2013) 363-383.

12 Ik zal hier niet ingaan op de vorming van de herinnering aan de Nederlandse Opstand zoals die in de late zestiende en zeventiende eeuw ontstond, daarvoor verwijs ik naar het grote onderzoeksprogramma over dit thema dat onder leiding van historica Judith Pollmann aan de Universiteit van Leiden wordt uitgevoerd. De eerste resultaten van dit programma zijn gepubliceerd in de bundel van Erika Kuijpers e.a. (red.), *Memory before modernity. Practices of memory in early modern Europe* (Leiden/Boston 2013).

13 I. de Haan, 'Een nieuwe staat', in: I. de Haan e.a. (red.), *Een nieuwe staat*, 9-33; W. Uitterhoeve, *1813 – Haagse bluf. De korte chaos van de vrijwording* (Nijmegen 2013).

met het zwaarbevochten herstel van een eerder verloren vrijheid. Uiteraard werden de Fransen gezien als de hedendaagse Spanjaarden en Napoleon als de nieuwe Philips II.¹⁴ Het Franse bestuur werd met de Spaanse inquisitie vergeleken. Een interessante omkering is overigens dat het contemporaine Spanje, dat in Nederlandse ogen moedig in opstand was gekomen tegen de Napoleontische heerschappij, nu juist in veel pamfletten en redevoeringen tot voorbeeld werd gesteld van het Nederland van 1813. In veel geschriften zien we het scheppen van een contrast tussen het vreemde 'juk', 'tirannie' of 'slavernij' versus de vaderlandse 'vrijheid'.¹⁵ Uit een veelvoud van voorbeelden zijn ter illustratie drie citaten uit geschriften uit het einde van 1813 gekozen. Martinus Gerardus Engelman (1772-1823) schreef in zijn *Dichtgedachten, bij den aanvang des jaar 1814* over de teloorgang van de op de Castilianen veroverde Nederlandse vrijheid:

De vrijheid, dierbaar pand, eens van de Kastiljanen,
 Verworven door den moed van Nassaus legervanen;
 De vrijheid, boven al in Nederland vergood',
 Maakte eens ons klein gewest gevreesst, ontzagelijk, groot;
 En ging zij sedert weêr door eigen schuld verloren,
 Thans is zij onder ons als op een nieuw herboren.¹⁶

Adriaan Loosjes formuleerde het narratief van het afwerpen van het vreemde juk in zijn *Nieuw volkslied op eene oude wijs, of Oranje tafellied (op de wijze: Wilhelmus van Nassouwen)* als volgt:

Ja eendragt en Oranje,
 Verbraken voormaals 't juk,
 Het ijzren juk van Spanje,
 En schiepen 's Volks geluk:
 Oranje en Eendragt braken,
 Der Franschen ijzren juk,
 En, bij hun blij genaken,
 Herleefde 's Volks geluk.¹⁷

14 Er bestaat een uitgebreide literatuur over de nauwe en verschuivende relatie tussen de 'ander' en 'zelf' met betrekking tot (nationale) beeldvorming en imagologie, waarop in dit kader niet nader ingegaan kan worden. Zie hiervoor de vele studies van de Amsterdamse beeldvormingsdeskundige Joep Leerssen. Zie voor de beeldvorming vanuit Spaans perspectief: Y. Rodríguez Pérez, *De Tachtigjarige Oorlog in Spaanse ogen. De Nederlanden in Spaanse historische en literaire teksten (circa 1548-1673)* (Nijmegen 2003). Voor de Nederlandse beeldvorming van de Fransen in de achttiende eeuw zie: A. Jourdan, 'La perception des français aux Pays-Bas. De l'incompabilité des caractères nationaux', in: A. Montadon (red.), *L'Europe des politesses et le caractère nationaux* (Parijs 1997) 153-176.

15 In eerdere publicaties heb ik betoogd dat de voorstelling van '1813' als een 'vrijheidsstrijd tegen een buitenlandse despoot' een vertekening van de werkelijkheid van onder meer het Inlijvingsbestuur achteraf vormt en dat de constructie van dit historische beeld gezien moet worden als onderdeel van het streven een nieuwe en stabiele politieke orde te scheppen na de ineenstorting van het Napoleontische Empire: M. Lok, 'Herwonnen vrijheid'. '1813' als Nederlandse oorsprongsmythe', in: C. van Baalen e.a. (red.), *Jaarboek parlementaire geschiedenis 2013* (Amsterdam 2013) 13-22.

16 Martinus Gerardus Engelman, *Dichtgedachten, bij den aanvang des jaars 1814* (Amsterdam 1813) 3.

17 [Toegeschreven aan] Adriaan Loosjes, *Nieuw volkslied op eene oude wijs, of Oranje tafellied* (z.p. 1813).

Ook kan het *Oranje's vaderlandsch liedboek, ten dienste van alle ware vaderlanders* geciteerd worden:

Nooit moet weer een Franschman naderen,
 Of wij jagen hem uit 't land,
 En wij volgen onze vaderen,
 Offeren goed en bloed ten pand.
 Zo verlost ons van Spanje,
 Nêerlandsch vorst met goed en bloed.¹⁸

In de tweede plaats zien we ook specifieke thema's die deel uitmaken van de meer algemene herinnering aan de Opstand terugkomen in '1813'. Moedige 'helden' uit de Opstandstijd als bijvoorbeeld de beroemde Leidse burgemeester Van der Werff (1529-1604) werden ten voorbeeld gesteld voor de eigen tijd.¹⁹ Kenau Simonsdochter Hasselaer (1526-1588/89) werd het rolmodel voor de moedige Nederlandse vrouw. Ook werden vooraanstaande figuren in de omwenteling van 1813 geïdentificeerd met evenknieën uit de Opstand. Het bekendste voorbeeld is natuurlijk prins Willem Frederik (1772-1843), op 2 december in Amsterdam tot soeverein vorst uitgeroepen, die als reïncarnatie van Willem de Zwijger werd getypeerd, ook al was de vergelijking tussen de weinig heroïsche negentiende-eeuwse Oranjetelg en zijn roemruchte voorvader eerder de uitdrukking van hoop dan een beschrijving van een actuele situatie.²⁰ De terugkeer van Willem Frederik zou het onrecht van de moord op Willem de Zwijger ongedaan maken en de historische weeffout herstellen, zo werd in veel pamfletten geschreven. Dankzij de landing van Willem Frederik op Scheveningen op 30 november 1813, zou de 'schim van Willem den Eersten' eindelijk tot rust kunnen komen in zijn grafombe in de Nieuwe kerk te Delft.²¹

18 [Geen auteur], *Oranje's vaderlandsch liedboek, ten dienste van alle ware vaderlanders. Ter gedachtenis van de heuchelijke omwenteling en verlossing van het slaafsche juk, 19 jaren lang, onder de overheersching der Franschen* (Rotterdam 1813) 6.

19 Een voorbeeld: 'Ja, mogt Neêrlands oude moed herleven en wij, ontslagen van de kluisters der dwingelandij, weder op een Vaderland roeme; groot en geducht door zijne helden, als Oranje, staatsmannen als Van de Werff, burgers, die geene offers te groot zijn, wanneer boeijen gebroken, vrijheid van Vaderland en Godsdienst bevochten moet worden!' [M. Murray of M. Martens red.], *Het oude volkslied: Wilhelmus van Nassouwen, gedicht in ... den jare 1568, vrij nagevolgd en toegepast op den tegenwoordigen tijd 1813* (Leiden 1813) 'voorberigt'. Overigens is de herinnering aan het heldhaftig optreden van Van der Werff deels een constructie achteraf: E. Kuijpers, 'Between storytelling and patriotic scripture. The memory brokers of the Dutch Revolt', in: Kuijpers e.a., *Memory before modernity*, 193. Zie verder voor de betekenis van historisch helden in de natievorming na 1813: L. Jensen, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de Negentiende eeuw* (Nijmegen 2008).

20 Zie voor het leven van Willem I: J. Koch, *Koning Willem I 1772-1843* (Amsterdam 2013).

21 I. van Haastert, *De schim van Willem den Eersten aan de nakomelingschap, in de staatsomwenteling van 1813 en 1814* (Delft 1814). Zie verder voor de betekenis van de herinnering aan Willem de Zwijger voor de representatie van Soeverein Vorst Willem I: M. Lok en N. Scholz, 'The return of the loving father. Masculinity, legitimacy and the French and Dutch Restoration monarchies (1813-1815)', *BMGN* 1 (2012) 33-44.

Afb. 1 De zelfopoffering van Burgemeester Pieter van der Werf, door Mattheus Ignatius van Bree, 1816–1817. Collectie Museum De Lakenhal te Leiden. Met dank aan Eveline Koolhaas-Grosveld.

Een goed voorbeeld van de ‘remediatie’ van een specifieke Opstandherinnering is in mijn ogen de beeldvorming rondom de gewelddadige herinname van Woerden door Napoleontische troepen op 24 november 1813. Tijdens deze herovering vielen onder de burgerbevolking 26 doden en circa vijftig zwaargewonden en werden honderden huizen geplunderd.²² De Woerdense vrederechter Jan Meulman omschreef in zijn ooggetuigenverslag uit 1814 de gewelddadige inname op dramatische wijze als volgt:

Het was even na halfacht in de ochtend van die voor altijd gedenkwaardige dag van de 24^e november, dat de vijand als een verwoede hoop hongerige tijgers in groten getale de openstaande Utrechtse poort binnenstormde. De kolonel Falba, te paard gezeten, voerde op dat moment het commando – de generaal Gency arriveerde pas later. De commandant gilde zich hees door het herhaaldelijk uitbraken van de moordkreet: *Avancez! Avancez! Pillez! Tues! Massacrés!* [Voorwaarts! Voorwaarts! Sla dood! Vermoord ze!, ML] Aldus de intocht, aldus werd het schuim van de Franse legertroep losgelaten en aangemoedigd om zich hier nog te overtreffen in hun goddeloze verrichtingen!²³

²² Zie voor een beschrijving van de inname van Woerden: Uitterhoeve, *1813*, 139–149.

²³ J. Meulman, *Woerden in Slagtaand MDCCCXIII* (Den Haag 1814 en 1815) 99. Geciteerd in Uitterhoeve, *1813*, 146.

De voor Nederlandse begrippen relatief gewelddadige gebeurtenissen maakte op tijdgenoten een diepe indruk en vormde een belangrijk thema in de pamfletten van eind 1813 en begin 1814. In veel van deze publicaties werd een vergelijking gemaakt tussen 'Woerden' en het bloedbad in Naarden begaan door de Spaansgezinde troepen op 1 december 1572.²⁴ In de Opstandspropaganda werd 'Naarden' symbolisch voor de wreedheid van de Spaanse legers, zoals 'Woerden' die functie vervulden voor de Franse legers '1813'. Hoewel meer precies onderzoek naar de precieze 'remediatie' van de herinnering van Naarden in de herinnering van Woerden mijns inziens gedaan zou moeten worden, zien we in de pamfletten van 1813 veel typische thema's terugkeren die ook in de Opstandspropaganda te vinden zijn, zoals het doorsteken van zwangere vrouwen en het gruwelijk vermoorden van weerloze grijsaards.²⁵ Door het noteren van de bloedige details werd het onmenselijke karakter van de Napoleontische soldaten benadrukt en het inlijvingsregime verder in diskrediet gebracht. De opgeroepen publieke verontwaardiging over de Franse wandaden jegens de onschuldige martelaren van het vaderland diende de Nederlandse bevolking op te zwepen om ook de laatste resten van het Napoleontische bewind uit de Nederlanden te verdrijven.²⁶

Opvallend is overigens dat in latere geschiedeniswerken, toen de omwenteling een feit was geworden en het nieuwe Oranjeregime stevig in het zadel zat, de wredeheden van Woerden juist niet meer expliciet werden beschreven. Van der Palm stelt in zijn beroemde geschiedenis van de omwenteling, het *Geschied- en Redekunstig Gedenkschrift van Neerlandse herstelling in den jare 1813* (1816), dat hij juist niet de gebeurtenissen van Woerden in detail wil beschrijven. In plaats van de anti-Franse emoties op te roepen, benadrukte hij vooral het zachte karakter van gouverneur generaal Lebrun en de eerzaamheid van de Franse generaal Molitor. Ook andere latere werken spreken meer in algemene termen over deze gebeurtenis. In de herdenkingen van '1813' in de negentiende eeuw speelt de herinnering aan 'Woerden' geen grote rol. Ondanks of juist dankzij het bloedige geweld werd 'Woerden' in tegenstelling tot het bijvoorbeeld het Scheveningse strand of Waterloo geen nationale *lieu de mémoire*. Een expliciete en dramatische voorstelling van wredeheden begaan tijdens de transitie paste juist niet in de cultuur van vergeten en bedaarde verzoening typerend voor de Restauratieperiode.²⁷

24 Overigens werd bij de bevrijding van Naarden in 1814 zowel teruggerepen op de gebeurtenissen in Naarden in 1572 én op die in Woerden in 1813. Zie: L. Jensen, 'Lokale en nationale feestvreugde. Gelegenheidsgedichten rondom de bevrijding van Naarden in 1814', *De Omroeper. Historisch tijdschrift voor Naarden* (2014).

25 Zie voor vergelijkingen tussen 'Woerden' en 'Naarden' onder meer: M.F. Pieper, *Historisch verhaal van het voorgevallene binnen de stad Woerden, en van den gruwelijken moord en de plondering door de Franschen aldaar gepleegd op den 24n, 25n en 26n November 1813* (Woerden 1813); M. Engelman, *De moord te Woerden* (Amsterdam 1813); S. Wiselius, *Kort tafereel der nieuwe Fransche tyrannie* (Amsterdam 1813).

26 In de herinnering aan de Spaanse gewelddadigheden werd het onschuldige karakter van de slachtoffers – maagden, zwangere vrouwen, kinderen, grijsaards – op de voorgrond geplaatst. E. Kuijpers, 'Between storytelling and patriotic scripture. The memory brokers of the Dutch Revolt', in: Kuijpers e.a., *Memory before modernity*, 189.

27 H. te Velde, 'De herdenkingen', 371-376. Zie voor de cultuur van het vergeten na 1813 (en de rol

Afb. 2 ‘De moord aan den Heer Hermanus van Loon gepleegd’. Prent door W. van Senus naar J. W. Pieneman, in: J. Meulman, Woerden in slagdmaand MDCCCXIII (Den Haag 1814). Met dank aan Eveline Koolhaas-Grosveld.

In de derde plaats werden letterlijk ook zestiende-eeuwse teksten – en wellicht ook afbeeldingen en andere kunstzinnige vormen – uit de Opstand opnieuw uitgegeven en als inspiratiebron gebruikt voor eigentijdse teksten. Zo werd het Wilhelmus uit de ‘vergetelheid’ opgediept en opnieuw uitgegeven na 1813 als bijdrage aan de Nederlandse vrijheidsstrijd.²⁸ Ook werden de strofen

van de herinnering aan slag bij Waterloo daarin: M. Lok, ‘De cultuur van het vergeten onder Willem I’, in: R. Vosters en J. Weijermars (red.), *Taal, cultuurbeleid en natievorming onder Willem I* (Brussel 2011) 61-86. Interessant is in dit opzicht een vergelijking met de Franse situatie. Tijdens de Franse restauratie werd eveneens een al te expliciete herinnering aan de slachtoffers van de revolutie door het regime sterk ontmoedigd omdat dit het ‘oubli’ (vergeten) ondermijnde: E. Fureix, *La France des larmes. Deuils politiques à l’âge romantique (1814-1840)* (Parijs 2009).

²⁸ Zie bijvoorbeeld voor het jaar 1813: *Het origineele volkslied: Wilhelmus van Nassouwen deszelfs oorsprong, vermoedelijke dichter en noodige opheldering, dienstig der verzameling van stukken over de verlossing van Nederland* (Leiden 1813); A. Loosjes, *Nieuw volkslied op eene oude wijs, of Oranje tafellied (op de wijze: Wilhelmus van Nassouwen)* (z.p. 1813); Quirijn de Flines, *Krijgslied voor Nederlanders op de wijze: Rule Britannia, waar achter het liedeken Wilhelmus van Nassouwe, met aanteekeningen* (Amsterdam 1813).

van Philips van Marnix van Sint Aldegondes (1540-1598) lied aangepast aan de eigen tijd en duikt plotsklaps een Corsicaan op in de zestiende-eeuwse versregels. Kennelijk had de uitgever geen enkel probleem de historische tekst uit zijn context te halen en aan de politieke actualiteit aan te passen. Integendeel, aldus de uitgever in het voorbericht:

Het oorspronkelijk Volksliedje, Wilhelmus van Nassouwen, in den tegenwoordige tijd uit de oudheid opgedolven, kwam mij zoo gansch toepasselijk voor op onze dagen, dat ik het waagde, hetzelfde, zoo veel mij de voorletters van elk couplet de maat en de toon toelieten, om te zetten en het op onze Souverein toepasselijk te maken.²⁹

De tekst van één van de coupletten van het aangepaste Wilhelmus luidt nu als volgt:

Mijn schild, ô Heer der Heeren!
 Zijt gij, mijn hoop, mijn steun;
 Hoe alles ook moog' keeren:
 De rots, waarop ik leun,
 Gij zult mij niet begeven,
 Wen ik den Korsikaan,
 Die gansch Euroop' deed beeven,
 Help'siddren – of verslaan.³⁰

'Den Spaanschen en den Franschen Opstand tegen elkander gewogen'

De herinnering aan de Opstand vormde, kortom, voor tijdgenoten een raamwerk om de verwarrende gebeurtenissen van november en december 1813 te duiden. Toch is de relatie tussen de herinnering aan de Opstand en de omwenteling van 1813 minder eenduidig dan hierboven geschetst. Enerzijds bood de Opstand zoals betoogd op verschillende wijzen een belangrijk interpretatiekader en mal voor de vorming van de jonge herinnering aan 1813. Anderzijds was de Opstand zeker niet het enige interpretatiekader in 1813. In veel pamfletten wordt Nederland, overigens net als in de zestiende eeuw, ook vergeleken met het Bijbelse Israël na het einde van de Babylonische gevangenschap en Napoleon als de moderne Nebukadnessar. Opvallend vaak duikt ook nog steeds de Bataafse mythe op in de pamfletten van november en december 1813, waarin Nederlanders veelvuldig omschreven worden als de vrijheidslievende zonen van Bato. Soms zijn er in de gedichten en pamfletten ook helemaal geen his-

29 [M. Murray of M. Martens red.], *Het oude volkslied: Wilhelmus van Nassouwen, gedicht in ... den jare 1568, vrij nagevolgd en toegepast op den tegenwoordigen tijd 1813* (Leiden 1813) 'voorberigt'.

30 Ibidem, 5. De oorspronkelijke tekst luidt: 'Mijn Schilt ende betrouwen / Sijt ghy, o Godt mijn Heer, / Op u soo wil ick bouwen / Verlaet mij nimmermeer: / Dat ick doch vroom mach blijven / V dienaer taller stondt, / Die Tyranny verdrijven, / Die my mijn hert doorwondt'.

torische verwijzingen te vinden en worden de Nederlanders onder Napoleon vergeleken met geknechte 'exotische anderen' als Indianen, Algerijnen en Marokkanen.³¹ De herinnering aan de Opstand was een mogelijk interpretatiekader voor de publicisten van 1813, maar niet het enige of een noodzakelijk interpretatiekader.

Daarnaast waren er ook verschillende beelden van de Opstand denkbaar. Predikanten benadrukten het protestants-christelijke karakter van de Opstand. Net als in de zestiende eeuw was de omwenteling van 1813 voor hen het bewijs van het ingrijpen van de voorzienigheid in de Nederlandse geschiedenis. Andere publicisten zagen de gebeurtenissen in de zestiende eeuw primair als een strijd om de vrijheid en tegen despotie. Er waren, kortom, verschillende versies van de herinnering aan de Opstand mogelijk.³²

Opvallend is dat veel publicisten, die in 1813 refereerden aan de Opstand, juist de afstand benadrukten die de negentiende-eeuw scheidde van de zestiende eeuw. Een goed voorbeeld hiervan is het invloedrijke pamflet van jurist en historisch geïnteresseerde letterkundige Jacobus Scheltema (1767-1835), *Vergelijking van de afschudding van het Spaansche juk in 1572 met die van het Fransche in 1813* (Amsterdam 1813). Om naar eigen zeggen zijn 'zwaar tillende landgenoten', die weinig heil verwachtten van de omwenteling van 1813, een hart onder de riem te steken maakte de voormalige Bataafse politicus in zijn pamflet een systematische vergelijking tussen de 'afschudding van het Spaanse en het Franse juk' in respectievelijke de zestiende en de vroege negentiende eeuw. Hij vergeleek de beide momenten op vier gebieden: het 'regt', de 'aanleg', de 'krachten' en de 'uitzigten'. Op elk van deze vier gebieden concludeert Scheltema dat Nederland er in 1813 beter aan toe was dan twee eeuwen eerder.

Om te beginnen hadden de negentiende-eeuwers volgens Scheltema een veel sterker recht op opstand dan hun zestiende-eeuwse voorgangers. Philips II was weliswaar een tiran geweest, maar Scheltema merkt ook op dat hij zich ook de rechtmatige landvorst over de Nederlanden mocht noemen, zeker voor het katholieke volksdeel. Napoleon, daarentegen, was niets meer dan een buitenlandse usurpator die door middel van geweld een land had veroverd, waar hij geen enkel recht op had. Met enig negentiende-eeuws dedain beschreef Scheltema, vervolgens, de knulligheid van de legertjes van de zestiende-eeuwse opstandelingen: 'hunne schepen waren oud en rank, hunne wapenen met moeite bijeengehaald'.³³

Het grootste deel van de bevolking keek volgens Scheltema in 1572, het jaar waarin de watergeuzen Den Briel innamen en vele steden zich achter de Prins

31 Deze observaties zijn gebaseerd op het onderzoek naar de pamfletten uit (november en december) 1813 opgenomen in het TEMPO-bestand van de Koninklijke Bibliotheek.

32 Zie voor verschillende versies van de Opstandsherinnering in de politieke strijd van de achttiende eeuw: Jensen en Deinsen, *Theater van de herinnering*.

33 J. Scheltema, *Vergelijking van de afschudding van het Spaansche juk in 1572 met die van het Fransche in 1813* (Amsterdam 1813) 14.

van Oranje scharden, passief toe; slechts een kleine elite voerde de strijd tegen Spanje met grote waaghalzerij. De omwenteling in 1813, daarentegen, was voor Scheltema het werk geweest van het eendrachtig samenwerkende Nederlandse volk, een werkelijk nationale opstand, in contrast met de adelsopstand van twee eeuwen daarvoor. Vooral geluk en toeval leken de verklaring voor de succesvolle eerdere opstand te zijn geweest. In tegenstelling tot de zestiende eeuw, was de omwenteling van 1813 met veel minder geweld gepaard gegaan, hetgeen volgens Scheltema vooral aan de verstandige Nederlandse bevolking te danken was: ‘Hoe veel meer goeds zien wij niet in weinige dagen daargesteld, waarnaar onze voorouders maanden, ja jaren, te vergeefs wenschten. De groote staatsmachine is geheel aan den gang gebleven, en alzoo voor de zenuwe des oorlogs, de geldmiddelen gezorgd. Men knoopt aan en bouwt op, in plaats dat men afsnijdt en omver ruikt, en een geest van orde heerscht [...]’.³⁴

Verder was het lijden van de Nederlanders in de afgelopen jaren veel erger geweest en de wreedheid van het Napoleontische bestuur groter dan onder Filips II: ‘Wij durven staande houden, dat de Fransche overheersching ongelijk meer drukkende, meer tergende is geweest, en, den korten tijd in acht genomen, den korten tijd in acht genomen, ongelijk veel meer zuchten, tranen en bloed heeft gekost’.³⁵ De gevreesde Spaanse inquisitie verbleekte volgens Scheltema bij de Franse conscriptie! Philips was inderdaad een tiran, maar hij had in ieder geval volgens Scheltema een grote mate van verstandelijke kracht, zijn dienaren waren over het algemeen wijs en de Spanjaarden werden in hun wanddaden beperkt door ‘de deftigheid van hunnen aard’.³⁶ Napoleon, daarentegen, was een bloeddorstig monster en zijn Fransen in de geest van de vele Franse tirannieën een wuft en onverbetbaar volk.

Ten slotte waren de vooruitzichten voor het herstelde Nederland veel beter dan die twee honderd jaar eerder waren geweest: ‘[...] ook hier zullen wij onzen betere toestand, in vergelijking met dien van onze voorouders, overtuigend doen kennen’.³⁷ In 1813 waren, in tegenstelling tot de zestiende eeuw, de Europese vorsten verenigd tegen de keizer. Ook was de Nederlandse bevolking door schade en schade wijs geworden, eendrachtig onder hun teruggekeerde Oranjevorst die alle tekenen van de Hollandse matigheid liet zien. De ervaringen van de recente en oudere geschiedenis had het Nederlandse volk gelouterd. De vooruitzichten op de hernieuwde bloei van de Nederlandse samenleving en economie waren beter dan ooit tevoren. De verwijzing naar de herinnering aan de Opstand diende voor Scheltema, kortom, vooral om het verschil tussen beide perioden te benadrukken en de vooruitgang die het Nederlandse volk door de moeizame afgelopen jaren had geboekt in een typisch verlicht vooruitgangsnarratief te schilderen.³⁸

34 Scheltema, *Vergelijking*, 13.

35 Ibidem, 16.

36 Ibidem, 23.

37 Ibidem, 26.

38 Zie voor het Europese verlichte vooruitgangsnarratief: K. O’Brien, *Narratives of Enlightenment*.

Scheltema's pamflet werd goed gelezen door de eigentijdse geschiedschrijvers van de omwenteling van 1813. Zo opent de Amsterdamse hoogleraar en voormalig patriot Herman Bosscha (1755-1819) zijn in 1814 verschenen eerste deel van de *Geschiedenis der Nederlandse staatsomwenteling in achttienhonderddertien* met een vergelijking tussen de Opstand en de politieke revolutie van zijn eigen tijd, in een noot verwijzend naar Scheltema's tekst. Bosscha zag zichzelf naar eigen zeggen als de nieuwe P.C. Hooft of Hugo de Groot van de omwenteling van 1813.³⁹ De eigentijdse geschiedschrijvers van '1813' identificeerden zich expliciet met de beroemde zeventiende-eeuwse historieschrijvers van de Tachtigjarige Oorlog en plaatsen zichzelf in die traditie.

Hoewel Bosscha erkende dat de Opstand en '1813' 'eenige overeenkomsten' vertoonden wat betreft 'oorzaak en doel' – beide waren immers een vaderlandse vrijheidsstrijd tegen een vreemde tirannie en vormden een breukpunt in de vaderlandse geschiedenis – onderstreepte de negentiende-eeuwse historicus in zijn inleiding vooral het onderscheid tussen de twee historische momenten. De noodlottige dood van Willem de Zwijger had volgens de voormalige patriot Bosscha geleid tot de onvolkomen staatsvorming van de oude Republiek. De gebrekkige Republikeinse staatsvorm evenals het gemankeerde leiderschap van de stadhouders had uiteindelijk volgens Bosscha geleid tot de neer- en uiteindelijk ook de ondergang van Nederland als zelfstandige natie. '1813' had de staatkundige weffouten van de Opstand weer goed gemaakt. De recente omwenteling fungeerde in staatkundig opzicht voor Bosscha en andere geschiedschrijvers als een soort variant op de 'einde van de geschiedenis'-these door het bereiken van het optimale Nederlandse staatsverband:

De omwenteling, welke wij zelve, op het einde des vorige jaars, hebben zien gebeuren, opent in de vaderlandsche geschiedenis wederom een nieuw tijdvak, 't welk, zoo het den hemel behagen mogen het reeds zeer gelukkige begonnen werk te zegenen, niet min luisterrijk dan het vorige zal worden, door de herstelling van den roem der natie, die in het voorgemelde tijdvak, eerst zoo heerlijk gevestigd, maar vervolgens zo deerlijk vervallen, en eindelijk door een nieuwe overheersching veel geweldiger dan eenige voorgaande, zelfs met de vernietiging van den Nederlandsche naam, geheel ten gronde gegaan was.⁴⁰

Ook andere auteurs stelden dat '1813' vooral vergelijkbaar was met de zestiende-eeuwse Opstand in die zin dat beide momenten een 'nieuw begin' in de nationale tijd vormden. De verwijzing naar de eerdere Opstand stelden eigentijdse publicisten dan ook in staat het jaar '1813' te beschouwen als een breuk

Cosmopolitan History from Voltaire to Gibbon (Cambridge 1997 en 2005). De grote verwachtingen verklaren wellicht ook waarom al zo snel na 1813 teleurstelling over de resultaten van de omwenteling intrede deed. Zie bijvoorbeeld voor de gevoelens van desillusie: J. van Ouwerkerk de Vries, *Wat is waarheid? Wat moet men vreezen? Wat mag men nog hopen? Of de omwenteling van 1813, onpartijdig beschouwd in de daar van verwachte en tot hiertoe verkregene gevolgen* (Amsterdam 1819).

³⁹ H. Bosscha, *Geschiedenis der Nederlandse staats-omwenteling in achttienhonderddertien*, deel I (Amsterdam 1814) 4.

⁴⁰ *Ibidem*, 1-2.

in de vaderlandse geschiedenis en het begin van een nieuwe ‘historische tijdvak’.⁴¹ De tijdgenoten van ‘1813’ fabriceerden in hun geschriften en publicaties hun eigen ‘keerpunt’ in de Nederlandse geschiedenis. Net als de Opstand was de omwenteling van 1813 in de ogen van tijdgenoten een bepalend moment voor de vorming van de Nederlandse natie: tegelijkertijd een terugkeer naar de vaderlandse tradities – ‘de oude tijden komen wederom’⁴² – als een moment van nationale vernieuwing. Opstand en de omwenteling van hun eigen tijd vormden de twee ijkpunten in de vorming van de Nederlandse natie, waar bij de meest recente omwenteling de voorkeur genoot van deze publicisten. In het in Amsterdam in 1813 anoniem gepubliceerde pamflet *Aanspraak aan het herstelde volk van Nederland* staat dit treffend verwoord:

Wij beginnen thans een geheel nieuw tijdvak van ons bestaan; wij hebben, ja, ons vorig Vaderland, door Gods zegen, terug ontvangen, doch in eene gansch andere gedaante, en in geheel andere omstandigheden, dan waarin wij hetzelfde voormaals bezaten. Vele aloude vormen zijn door den tijd onbruikbaar geworden; eene nieuwe orde van zaken is thans dringende behoefte; eenheid in ’t bestuur, met eenheid van gevoelens is meer dan ooit noodzakelijk, zullen wij anders den gevaarlijken vijand, die ons nog steeds bedreigt, met kracht te keer gaan, en hem eindelijk noodzaken om, even als voorheen Filips van Spanje, onze onafhankelijkheid te erkennen.⁴³

In het klassiek geworden werk *Geschied- en Redekunstig Gedenkschrift van Neerlandse herstelling in den jare 1813* van Johannes van der Palm uit 1816, ten slotte, werd eveneens de superioriteit van 1813 ten opzichte van 1572 bevestigd, ook al verschilden zijn argumenten van die van Bosscha. Juist de relatieve geweldloosheid en snelheid waarmee het Napoleontische keizerrijk in de Nederlanden was gevallen en de nieuwe staat volgens Van der Palm was gevestigd,

41 De eigentijdse conceptie van ‘1813’ als een belangrijk keerpunt en ‘begin van een nieuw tijdvak’ in de Nederlandse geschiedenis kent een lang leven. Voor veel Nederlandse historici markeert ‘1813’ nog steeds het begin van de moderne Nederlandse politieke geschiedenis. Zie bijvoorbeeld P. de Rooy, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2005). Ook in de officiële herdenkingsbundel onder redactie van De Haan, Den Hoed en H. te Velde, *Een nieuwe staat* wordt ‘1813’ vooral beschouwd vanuit het perspectief van een nieuw ‘begin’. In mijn proefschrift *Windvanen. Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse Restauratie, 1813-1820* (Amsterdam 2009) heb ik daarentegen vooral de continuïteit tussen de Napoleontische tijd en het Koninkrijk der Nederlanden willen benadrukken. Hoewel het uiteraard onzinnig is te ontkennen dat ‘1813’ door de regimewisseling van Empire naar Koninkrijk een politieke breuk vormde, wordt mijns inziens toch nog steeds onvoldoende onderkend dat het idee van ‘1813’ als een ‘nieuw begin in de nationale geschiedenis’ ook een historische constructie van de tijdgenoten van 1813 zelf is en deel uitmaakte van het streven een nieuwe politieke orde te vestigen. Dat wij ‘1813’, en bijvoorbeeld niet de Inlijving bij het Empire van ‘1810’ of de vestiging van het koninkrijk Holland in ‘1806’, herdenken als sleutelmoment in ‘onze’ geschiedenis heeft vanzelfsprekend alles te maken met het latere politieke verloop van diezelfde Nederlandse geschiedenis en ongetwijfeld minder met het unieke karakter van de omwenteling van 1813 op zich.

42 Proclamatie *Oranje Boven!* op 17 november 1813 in Den Haag afgekondigd door de graaf van Limburg Stirum.

43 [Geen auteur] *Aanspraak aan het herstelde volk* (Amsterdam 1813) 13-14. Zie bijvoorbeeld ook de

inleiding van deel I van Herman Bosscha’s *Geschiedenis der Nederlandse staats-omwenteling*. Bosscha stelt daar op pagina 1: ‘De omwenteling, welke wij zelve, op het einde des vorige jaars, hebben zien gebeuren, opent in de vaderlandsche geschiedenis wederom een *nieuw* tijdvak’ [mijn cursief].

vormde voor hem het bewijs van de kracht en moedigheid van het Nederlandse volk:

Dank, hebben dan de vaderlandsche schrijver, die de eer der latere helden door die der vroegere heeft gehandhaafd; die de krachten des volks in den Spaanschen en in den Franschen opstand, tegen elkander gewogen, en het overwigt der laatsten heeft getoond: De leeuw behoefde slechts te ontwaken: hij had naauwelijks zijne klauwen te toonen: het schudden zijner manen alleen kon in het hart der reeds vertsaagde vijanden ontzetting en doodschrik aanjagen!⁴⁴

Conclusie: herinnering en temporaliteit in de omwenteling van 1813

De herinnering aan de Nederlandse Opstand, opnieuw geactiveerd en vormgegeven in de voorgaande jaren van de Napoleontische tijd, vormde een belangrijk – maar niet het enige of noodzakelijke – interpretatiekader bij het duiden van de omwenteling door tijdgenoten. Toch is de betekenis van deze herinnering minder eenzijdig dan men op het eerste gezicht zou vermoeden. Enerzijds zagen tijdgenoten ‘1813’ als een nieuw ‘1572’: het narratief van de zestiende-eeuwse worsteling en vrijheidsstrijd tegen de vreemde tirannie kon moeiteloos toegepast worden op de vroege negentiende eeuw: het Wilhelmus werd eenvoudigweg aan de nieuwe situatie aangepast zonder dat men zich veel zorgen maakte over de historische authenticiteit van de zestiende-eeuwse tekst.⁴⁵ Zestiende-eeuwse ‘helden’ werden de negentiende-eeuwer ten voorbeeld gesteld. De terugkeer van Willem I als nieuwe pater patriae deed de spokende schim van Willem de Zwijger eindelijk tot rust komen. De gewelddadigheden te Woerden activeerde in de publieke opinie voor een korte periode de herinnering aan bloedbad te Naarden inclusief de bekende topoi van de gruwelijke moord op zwangere vrouwen en grijsaards. Anderzijds benadrukten (veelal voormalige patriotse en Bataafse) auteurs als Scheltema, Bosscha en Van der Palm ook juist de afstand tussen beide momenten in de tijd (‘onzen betere toestand’, aldus Scheltema): ‘1813’ werd zoals we hebben gezien door eigentijdse publicisten, in veel opzichten volgens een typisch verlicht vooruitgangdenken ‘superieur’ geacht aan 1572. ‘1813’ was een verbeterde versie van de zestiende-eeuwse opstand: een waarlijk nationale opstand waardoor de institutionele gebreken van de oude republiek eindelijk opgelost konden worden.

De omwenteling van 1813 was, concluderend, niet alleen een politieke maar ook een temporele revolutie. Hoewel ongetwijfeld meer onderzoek gewenst is, stel ik vast dat tijdens de omwenteling verschillende opvattingen van tijd naast elkaar bestonden: religieuze tijd naast meer seculiere tijdsopvattingen,

⁴⁴ J. van der Palm, *Geschied- en redekunstig gedenkschrift van Neerlandse herstelling in den jare 1813* (Amsterdam 1816) 36.

⁴⁵ Zie voor het historisch bewustzijn in Nederland in de vroege negentiende eeuw: M. Mathijssen, *Historiezuucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2013).

lineaire en cyclische temporaliteit, besef van vooruitgang naast het idee van een terugkeer in de tijd. De omwenteling van 1813 was niet alleen een moment waarin, om met de Utrechtse politiek historicus Ido de Haan te spreken, de politiek vloeibaar was geworden: ook de tijd bleek zijn vaste vorm te hebben verloren.⁴⁶ ‘Droom ik of waak ik’, riep Van der Palm dan ook in zijn temporele verwarring uit. Mijn onderzoeksresultaten sluiten goed aan bij de analyse van de herinneringshistorici Judith Pollmann en Brecht Deseure dat de (post-)revolutieperiode niet eenvoudigweg de opkomst van lineair tijdsbesef te zien gaf, maar dat verschillende opvattingen van tijd naast elkaar kunnen bestaan, niet alleen in samenlevingen, maar ook in individuen.⁴⁷ Overigens vormden de opvattingen van ‘1813’ als een ‘terugkeer naar oude tijden’ en een ‘nieuw begin in de geschiedenis’ geen tegenspraak met elkaar in de context van de vroege negentiende eeuw. Zoals betoogd, stelde het juist terugkijken naar de zestiende-eeuwse Opstand eigentijdse publicisten juist in staat om de omwenteling van 1813 te concipiëren als een nieuw begin in de nationale tijd en als een keerpunt in de vaderlandse geschiedenis.

Matthijs Lok doceert moderne Europese geschiedenis bij de opleiding Europese studies van de Universiteit van Amsterdam. In 2009 promoveerde hij op het proefschrift Windvanen. Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse Restauratie 1813-1820 (Amsterdam 2009). Lok publiceerde verschillende artikelen over ‘1813’ in Nederlandse en internationale tijdschriften. Momenteel doet hij onder meer onderzoek naar politieke herinneringen en historisch denken in de achttiende en de negentiende eeuw, Europees- en transnationaal conservatisme en het idee van Europa rond 1800. Lok is redactielid van De Achttiende Eeuw en bestuurslid van de Negentiende eeuw.

Correspondentie-adres: Faculteit Geesteswetenschappen (afdeling Geschiedenis en Regiostudies), Spuistraat 134 1012 VB Amsterdam, m.m.lok@uva.nl

⁴⁶ I. de Haan, *Politieke reconstructie. Een nieuw begin in de politieke geschiedenis* (Oratie Universiteit Utrecht 2004).

⁴⁷ ‘[...] We need to think less in terms of linear and irreversible changes when considering the history of memory and instead be aware that different ways of negotiating the past, or modes of thinking about it, can coexist, not just in societies but indeed in individuals.’ Zie: B. Deseure en J. Pollmann, ‘The experience of rupture and the history of memory’, in: Kuijpers e.a., *Memory before modernity*, 329.